

УДК:
159.922.4(=163.41):321.01

Оригинални
научни рад

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА
POLITICAL REVIEW
Година (XXIII) X, vol=29
Бр. 3 / 2011.
стр. 83-115.

*Душан Достанић**

Институт за политичке студије, Београд

РАЗЛИЧИТА СХВАТАЊА СРПСКЕ ПОЛИТИЧКЕ КУЛТУРЕ**

Сажетак

Предмет овог рада су различита схватања српске политичке културе. Указује се на постојање три различита приступа проучавању српског политичког образаца. Први део рада бави се схватањима која српску политичку културу тумаче као у основи ваљану, демократску, конституционалистичку и слободарску. У другом делу рада обрађује се супротно разумевање српске политичке традиције. Овде се приказују мишљења која српску политичку културу интерпретирају као националистичку, милитаристичку, експанзионистичку, ауторитарну и оптерећену политичким насиљем. У трећем делу рада аутор се бави схватањем које поставља духовност и посебну, божанску мисију у центар српске политичке традиције. Аутор закључује да различита схватања српске традиције постављају различите захтеве пред српску политичку садашњост.

Кључне речи: политичка култура, политичка традиција, идентитет, демократија, слободарство, милитаризам, духовност, мисија

* Истраживач приправник, Институт за политичке студије, Београд

** Рад је реализован у оквиру пројекта бр. 179009 Института за политичке студије Београд, а финансира га Министарство просвете и науке Републике Србије.

ДЕМОКРАТИЧНОСТ И СЛОБОДАРСТВО КАО СРПСКА ПОЛИТИЧКА ТРАДИЦИЈА

Политичке културе се међусобно разликују. Као пример умерене и отворене, демократске политичке културе обично се узима политичка култура Велике Британије. За разлику од консензуса који постоји када је енглеска политичка култура у питању, по питању српске политичке традиције и политичке културе постоје бројна спорења. Тако велики број аутора подвлачи српску демократичност, индивидуализам, здрав егалитаризам и слободарски дух. Са друге стране, постоје аутори који указују на популизам, милитаризам, екстремни национализам и нездрав колективизам као интегрални део српске политичке традиције. Ово друго мишљење иде руку под руку са теоријама о инхерентном примитивизму и нестабилности на Балкану.¹⁾

Већ у XIX веку Владимир Јовановић говори о укореењеној демократичности српског народа. По њему су још од времена када су Срби живели племенским животом код њих постојали замци парламентаризма.²⁾ Та самоуправна, демократска свест код Срба, која је по Јовановићу, трајала и током српског средњевековља, манифестовала се међу хајдуцима и на крају се изразила током Првог српског устанка. У устанку, Срби имају успеха све док обнављају своје исконске, демократске установе. Међутим, по Јовановићу, Руси су Србима наметнули модел правителства на челу са олигархијским совјетом.³⁾ Екмечић такође повезује стварање модерне српске државе са српским демократским аспирацијама. Он сматра да је српска демократизација отпочела већ са српском револуцијом из 1804. године, те да је била саставни део доба демократске револуције.⁴⁾ Истини за вољу, српској демократији било је потребно много више времена да прохода него европским друштвима, што је последица компликованог сплета унутрашњих, али и спољашњих фактора. Дакле, модерна историја српске државности наступа паралелно са српским захтевима за демократијом. Такође и Мирослав Спалајковић у бићу српског народа проналази демократски

1) Матић, М. *О српском политичком обрасцу*, Службени лист Србије, Београд, 2000, стр. 191. Такође види: Тодорова, М, *Имагинарни Балкан*, XX век, Београд, 2006.

2) Симеуновић, Д. *Нововековне политичке идеје у Срба*, Институт за политичке студије и Историјски архив Београда, Београд, 2000, стр. 127.

3) Симеуновић, *исто*, стр. 149.

4) Екмечић, М. *Огледи из историје*, Службени лист СРЈ, Београд, 2002, стр. 29.

дух. „Патријархални демократски дух српског домаћина почива од искони на здравим моралним и социјалним основама српске породичне задруге која је рађала само слободне људе а никад робове.“⁵⁾ По њему, Срби не само да поседују демократски дух, него и развијене традиционалне демократске и слободарске установе, при чему се институција старе српске породичне задруге посматра романтичарски и у њој се тражи основа изградње демократских државних установа.⁶⁾ Па ипак, наглашавање значаја традиције задругарске патријархалне демократије и кнежинске самоуправе често је претерано. У изградњи модерне српске државе није се много обраћала пажња на ту демократску традицију и приступило се копирању туђих политичких образаца. „Уместо да самоуправни дух послужи као основа за изградњу демократске власти, дошло се до *војничких монархија* (1811-1813), а касније *личних владалачких режима* и *полицијске бирократске државе*.“⁷⁾

Наглашавање српског демократског опредељења налазимо и код Драгише Васића. Супротстављајући се Ничеовој „аристократској тези“, Васић Србе ставља у ред демократских народа. „А на ономе путу Права које тражи слободу за све, за оне циљеве и за онај идеал Демократије, жртвоваше се Срби и улагаше један свестан напор од почетка па до свог последњег народног даха.“⁸⁾ Срби су дакле „од почетка“ унутар свог народног бића демократе. Са сасвим различитих позиција – антидемократских и антилибералних – Константин Леонтијев о Србима доноси исти закључак. За њега, „Срби су, не треба ни говорити, сви демократи“⁹⁾. Њих карактерише индивидуализам и егалитаризам. Такође, по Леонтијеву, Срби су склони конституционализму и француском, односно америчком политичком обрасцу, али никако не византијском (самодр-

5) Спалајковић, М. *Мисија Србије – политичко завештање српском народу*, Издање Д. М. Спалајковић, Париз, 1964, стр. 22.

6) Управо српску задругу као темељну српску установу схвата и Владимир Јовановић. За њега је она заједница која управља сама собом – мала република. Светозар Марковић на темељима српске задруге жели да гради социјализам, а у првој половини XX века српски конзервативци желе српску задружну државу као алтернативу либералном капитализму и комунизму.

7) Вујачић, И. „Конституционални и ауторитарни елементи у политичкој традицији Србије“ у *Политичка теорија: студије, портрети, расправе*, Чигоја штампа, Београд, 2002, стр. 400.

8) Васић, Д. *Карактер и менталитет једног поколења*, Просвета, Београд, 1990, стр. 109.

9) Леонтијев, К. *Византизам и словенство*, Логос, Београд, 2005, стр. 61.

жавном).¹⁰⁾ Овим поводом са руским писцем слаже се и Владимир Јовановић који наглашавајући српску демократичност сматра да је пад српске средњевијековне државе био узрокован прихватањем византијског начина управе и одбацивањем самоуправе. Битно је да Јовановић држи да је српска средњевијековна држава била правна и у неку руку демократска држава.¹¹⁾ Ипак, став о српској средњевијековној држави као демократској новија наука посматра као романтичарски. Средњевијековни српски сабори нису играли улогу ограничавања владарева власти, те према томе нису биле никакве институције демократије. „На њима се није вршио избор, већ само потврда владара, који су долазили на власт по праву наслеђа или путем силе и постављањем од стране претходника. Владар је сам одлучивао у извесној мери се саветујући са властелом.“¹²⁾ Дакле, ако о некаквој српској средњевијековној демократији не може бити речи, ипак је, поред ауторитарног утицаја, српска средњевијековна држава од Византије примила и конституционалистичко наслеђе. Александар Соловјев сматра да се Душанов законик може сматрати својеврсним уставом српске средњевијековне државе.¹³⁾ Она је тиме утемељена као нека врста правне монархије у којој је општеобавезни писани закон јачи од самовоље појединаца, сталешких борби, обичаја, чак и од ћуди и самовоље самог монарха. Соловјев тако закључује: „У сложеној и величанственој царевини Срба и Грка, коју је засновао, хтео је цар Душан да оствари један велики задатак: да од српске расне снаге и од византијско-римске традиције створи једну велику државу, у којој су једнаки освајачи и освојени, у којој сви, до самог цара, поштују закон донет од владара и од Земаљског Сабора.“¹⁴⁾ Сличну тезу о српској конституционалистичкој историји заступа и Жарко Видовић. Он сматра да Срби захваљујући византијском утицају прихватају римско право, а са њим и идеју правне државе. Она код Срба започиње са св. Савом и Душановим закоником, а оживљава и током Првог српског устанка. „Римско право прешло је у свест коју о историји има Ка-

10) Треба имати у виду да је за Леонтијева управо то византијско начело једина нада не само руског него и свесловенског очувања.

11) Симеуновић, *исто*, стр. 143.

12) Вујачић, *истро*, стр. 386-387.

13) Соловјев, А.В. *Постанак и значај Душанова законика*, Досије, Београд, 2001, стр. 19.

14) *Исто*, стр. 41.

рађорђев устанак.¹⁵⁾ По Драгану Недељковићу Србија има правну традицију од св. Саве и Номоканона, преко Душановог законика све до устава модерне Србије која је у доба Петра Првог била узорна демократска држава.¹⁶⁾

Милан Матић подвлачи да је Србија крајем XIX и почетком XX века достигла значајан ниво грађанске еманципације, правне државе и демократске уставности. Тако су Срби имали уставе и уставне пројекте који су по демократичности били међу најнапреднијим у Европи.¹⁷⁾ У прилог овој српској демократичности и тежњи ка једнакости и правди говори и чињеница да се у српској нововековној држави није стварала нова, национална, феудална аристократија. У том смислу, оправдано је српску револуцију посматрати као политичку односно национално-ослободилачку, али и социјалну револуцију којом је укинута турски феудализам, а није успостављен никакав српски феудализам. Кнез Милош је спречио настојања једног дела устанничких вођа да успоставе српско племство. Вероватно одатле потиче и свест о томе да је сваки Србин племић, за коју Леонтијев нема лепе речи. Српска демократичност и тежња ка једнакости односи се и на социјалну једнакост, те се као битна црта српског карактера помиње и тежња ка социјалној правди. По Михаилу Марковићу, примарни елементи српског карактера слободарство, тежња ка социјалној правди и демократији.¹⁸⁾ Због распрострањеног малог сеоског поседа поједини британски путописци XIX века српску и бугарску економију називају називају социјалистичком.

Поред српске демократичности често се истиче и српско слободарство. Штавише, постоје тврдње да је српска политичка традиција више у границама слободарске него демократске цивилне религије¹⁹⁾ при чему наравно, треба имати у виду да је слободарство нужан услов на путу развоја демократске политичке културе. Нису ретке оцене да је читава српска повест један велики рат за оп-

15) Видовић, Ж. *Историја и вера*, РОАБ, Завод за унапређивање образовања и васпитања, Београд, 2009, стр. 243.

16) Недељковић, Д. *Поруке Драгана Недељковића*, Нова Европа, Београд, 2006, стр. 195.

17) Матић, *О српском политичком обрасцу*, стр. 142.

18) Марковић, М. «Србија јуче, данас, сутра», *Српска слободарска мисао*, бр. 1. Београд, стр. 6. наведено према Милосављевић, О. *У традицији национализма или стереотипи српских интелектуалаца XX века о „нама“ и „другима“*, Хелсиншки одбор за људска права у Србији, Београд, 2002, стр. 141.

19) Матић, М. *Српска политичка традиција*, Институт за политичке студије, Београд, 1998, стр. 344.

станак.²⁰⁾ Путописца Ламартина Срби ће импресионирати својом посвећеношћу слободи и подсетити на Швајцарце у својом кантонима.²¹⁾ За Владимира Јовановића Србима је урођена тежња за очувањем независности. Слободарство српског народа подвлачи и Драгиша Васић. По њему, слобода је за Србе исто што и ваздух. „Јер ко би му забрањивао слободу, тај би му забрањивао живот.“²²⁾ У том слободарству може се тражити и сама суштина српске политичке културе. Треба имати у виду да је „српски етнос раније од суседних народа у ослободилачком устанку постигао национално формирање и стекао националну државу.“²³⁾ Постоји континуитет српских устанака и буна против Турака као и сталног српског учешћа у ратовима против Турака још од XV века. Српска борба за ослобођење практично никада није престајала на дуже време. Такође, не ради се само о отпору Турцима, него о општој тежњи Срба за ослобођењем и уједињењем. Са слободарством везана је и идеја самобитности. Управо у тој идеји самобитности Матић види језгро српског политичког и културног обрасца. Самобитност се изражава као „*Бити и остати свој и својствен, на своме*, на који су надограђиване друге њихове саставнице.“²⁴⁾ Српска самобитност огледа се и у чињеници да Срби на свом челу никада нису имали династије туђег порекла. Према Шарлу Морасу, од свих држава у Европи, овим могу да се похвале једино Французи и Срби. Србија је успела да изнедри две народне династије – Обреновиће и Карађорђевиће – а Црна Гора Петровиће. У вези са самобитношћу и слободарством је и свест о српском страдању. Слободарски народ који ни по коју цену не одустаје од своје самосвојности и свог идентитета мора бити страдалнички народ, при чему се то страдање протеже од Косовског боја, преко турског ропства, Голготе Првог светског рата до геноцида у Другом светском рату и српских страдања током деведесетих година XX века. Зато Недељковић закључује да би Србин картезијанско *cogito, ergo sum* могао превести у „Страдам, дакле јесам“.²⁵⁾ Српска трагедија је тако заправо српска судбина, будући да је последица националног карактера и херојског менталитета.

20) Недељковић, *исто*, 189.

21) Тодорова, *Имагинарни Балкан*, стр. 176.

22) Васић, *исто*, стр. 84.

23) Матић, *О српском политичком обрасцу*, стр. 43.

24) Матић, *наведено дело*, стр. 27.

25) Недељковић, *исто*, стр. 198.

На основу оваквог разумевања српске политичке културе, Милан Матић наглашава да корен кризе српске политичке заједнице није првенствено „у слабостима наше политичке традиције и обичајности, већ напротив, у њеном даљем потискивању и одступању од њених вредности.»²⁶⁾ То дакле значи да је српска политичка традиција садржајна и богата, те да и после робовања под туђинским империјама, после изазова југословенства, систематског потискивања традиције под комунизмом и политичких лутања из деведесетих година, српско оздрављење треба тражити у повратку себи и најбољим тековинама српске политичке културе. У истом духу Недељковић пише да најтежи пораз који нам увелико прети долази од нас самих, а кумују му заборав и незнање.²⁷⁾ Другим речима, занемаривање и потискивање своје традиције и самобитности довело је Србе у тешку кризу у којој се налазе. У том смислу се тврди да се „српска нација одрекла себе, да се одрекла своје заветне прошлости, и то оног момента кад је ушла у Југославију.“²⁸⁾ Након Југославије, на Србе и српску свест су, према Видовићу, разорно деловали револуција и комунизам, које је донела Црвена армија, као спољни и страни чинилац. Тако комунизам пресеца историју (предање, континуитет и идентитет) нације, односно избацује нацију из историје. Заправо, комунизам и револуција су Србима одузели и нацију и демократију. „Револуција је спречила не толико саму појаву демократије, колико обнову нације у демократском поретку.“²⁹⁾ За Видовића, демократија, а са њом и правна држава и светосавска, заветна нација нису у конфликту него стварају логичну целину.³⁰⁾ Према томе и српске политичке установе треба да буду саобразне српском политичком обрасцу који је у основи ваљан. То значи да постоји потреба да се вратимо себи како бисмо се вратили Европи и европској цивилизацији, којој духовно и културно припадамо. Према томе, наша политичка култура није у супротности са универзалним либералним и демократским тежњама. Тако је и српско питање «превасходно културно и морално питање, а тек потом демократско питање.»³¹⁾ Без културе и моралности нема

26) Матић, М. *Српска политичка традиција*, Институт за политичке студије, Београд, 1998, стр. 344.

27) Недељковић, *исто*, стр. 85.

28) Видовић, *исто*, стр. 97.

29) *Исто*, стр. 192.

30) *Исто*, стр. 371.

31) Матић, *Српска политичка традиција*, стр. 383.

ни демократије. Другим речима, да би се успоставила демократија потребно је предходно вратити се српској политичкој баштини. Исто сматра и Недељковић када каже „није наш проблем слобода, јер слободе, особито оне неомеђене, без обала и неузаконе – има у нас на претек; али оскудевамо у врлинама. Оне се стичу кроз неговање духовних, моралних и материјалних вредности...“³²⁾ Може се ићи и даље и тврдити да без моралне и духовне снаге нема ни економског, ни политичког ни војног просперитета.

„Као што о томе недвосмислено сведоче свети списи великих светских религија, а поготово Библија, морално и духовно стање једног народа одређује његову судбину. Предуслов за економски, културни, политички и војни просперитет једног народа је његово добро морално и духовно стање. Уколико је покривен морални и духовни темељ једног народа, утолико у њему доминира себичност, саможивост и злоћа, неизбежно ће после извесног времена наступити економско и политичко расуло, а он доживети пораз на војном пољу.“³³⁾

Ипак, ово још увек не значи да се српска политичка традиција и култура идеализују. Српски политички образац, поред свих својих позитивних страна поседује и неке негативне одлике. Другим речима, једна иста карактерна диспозиција манифестује се у повољним историјским условима на врло позитиван начин, а у неповољним условима доводи до негативних, деструктивних облика понашања. Тако уз вишак колективног идентитета који поседују, своје демократичности, и слободарства Срби могу постати и плен ауторитарних вођа и демагога. Тако се код Срба патријархална демократија и чежња за националним вођом допуњују. Треба имати на уму да то нужно не мора, али може водити и ка ауторитарности. Како је још Цвијић забележио, Динарац је борац за слободу, али када своје превисоко и нереално постављене циљеве не успе да оствари и претрпи пораз, Динарац их рационализује и за све криви издајнике у сопственим редовима. На крају, суочен са искуством националног пораза Србин запада у малодушност, кукавичлук и капитуланство.³⁴⁾ Према Слободану Јовановићу, развијено осећање

32) Недељковић, исто, стр. 197.

33) Кинђић, З. „Српски народ и Божја правда“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, 3/2010, стр. 88.

34) Марковић, М. *Нововековни српски мислиоци*, Пешић и синови, Београд, 2009. 181-182.

правде код Срба није исто што и осећање законитости.³⁵⁾ У складу са тим и Матић сматра да и поред демократичности и јаког осећаја за правду, Срби често немају велико поштовање према државним институцијама, поготово ако се и сами владари понашају супротно законима.³⁶⁾ Помињано српско слободарство може да се изметне у еуфоричност, осиноност, бунтовништво, виолентност и политичку хајдучију. По Слободану Јовановићу то динарско бунтовништво може бити корисно у временима тешких криза, али је у животу потребно више националне дисциплине.³⁷⁾ Поред тога, још је и Јован Цвијић код једног дела Срба уочио постојање онога што он назива рајетински менталитет и подаништво. Српско самопоуздање, понос и самосвојност могу да одведу у другу крајност која се појављује као честољубље, хвалисавост, властољубље, самопрецењивање као и осиноност и суревњивост. То понекад превисоко мишљење о себи праћено је и таштином и плаховитошћу. „Ретко ко од истакнутих Динараца – од Душана Силног до Карађорђа, Александра I, Милошевића, Ђукановића није патио од мегаломаније.“³⁸⁾ Та опсесија и жеља макар и за привидом влашћу у неким тренуцима готово да прелази у болест. Такође, српској политичкој традицији је поред развијеног индивидуализма својствено и политичко секташтво, фракционаштво, суревњивост и неслога, па чак и анархизам. Склоност деоби и свађама често се приказује као српска зла коб присутна још од светосавског доба. Због тога се често инсистира на потреби за српским јединством, слогом и националном солидарношћу. Захваљујући свом развијеном гостољубљу и отворености у политичким играма, Срби често испољавају наивност и лаковерност. Недељковић тако изражава бојазан да Срби, као народ, робују крајностима.³⁹⁾ Неумереност код Срба примећивали су и критиковали и други српски интелектуалци, посебно Богдан Поповић који је истицао умереност, самосавлађивање и центлменство као оно што плаховити Срби треба да науче од Енглеца.⁴⁰⁾ Слободан Јовановић је такође Србима замерао недисциплинованост и недостатак осећаја за дугорочан и систематски рад, немање плана

35) Јовановић, С. *Културни образац: један прилог за проучавање српског националног карактера*, Стубови културе, Београд, 2005. стр. 54.

36) Матић, *О српском политичком образцу*, стр. 107-132.

37) Јовановић, *исто*, стр. 38.

38) Марковић, *исто*, стр. 181.

39) Недељковић, *исто*, стр. 56.

40) Јовановић, *исто*, стр. 94-97. и 145-147.

и талента за организацију због чега троше више енергије него што је то потребно. Оријентализам и фатализам, недостатак енергије и иницијативе те неспособност за дуге и напорне радове сметали су и Скерлићу.⁴¹⁾

У овом случају намеће се питање, када је почело растакање аутентичног српског политичког обрасца, односно у ком периоду српске прошлости треба тражити аутентичну српску политичку традицију? Ако су југословенство и комунизам потискивали српску политичку културу, да ли то значи да се аутентичност може наћи у периоду пре 1914. године? Ипак то ни издалека није тако једноставно. Према Видовићу српска заветна монархија није обновљена у Новом веку. „Династија Обреновића је то покушала, највише кнез Милош. Међутим, са Карађорђевићима је усвојен западни (протестантски) тип монархије.“⁴²⁾ Такође, исти аутор сматра да су Срби више пута у својој историји окретали леђа својој заветној „супстанцији нације“ и окретали се погрешним, епским тумачењима традиције. Тиме се добија слика да Срби се још од свог ослобођења мање или више удаљавају и приближавају свом политичком обрасцу. Тако су традиционалисти још у XIX и XX веку наглашавали да увођење страних идеја и образаца још од ослобођења Србије потискује и уништава српску традицију и квари српски карактер.⁴³⁾ Као страни утицаји, који су доводили до кварења нације и њеног урођеног карактера и разбијања духовног јединства, помињу се различити субјекти. Некада је разорни утицај био византијски или латински, некада турски, западни, све до југословенства и комунизма. Дакле, поставља се питање лоцирања почетка одвајања од аутентичности. За данашње ауторе прекретница су стварање Југославије и победа комуниста, али за ауторе из међуратног периода кварење је почело одмах по ослобођењу Србије. Писци XIX века почетке искорењивања лоцирали су у турско доба. Владимир Јовановић је одговорност за пад српске средњовековне држава видео у прихватању византијских образаца. Леонтијев је писао да Срби не само да нису код себе могли развити нове и за њих типичне црте славизма, него губе и оне традиционалне словенске карактеристи-

41) Марковић, *исто*, стр. 170.

42) Видовић, *исто*, стр. 177.

43) Види: Милосављевић, О. *У традицији национализма или стереотипи српских интелектуалаца XX века о „нама“ и „оружима“*, Хелсиншки одбор за људска права у Србији, Београд, 2002, стр. 177-183.

ке које су код њих постојале од давнина.⁴⁴⁾ По Леонтијеву, Срби се превише угледају на Европу како по начину одевања и понашања тако и када су у питању политичке установе. О тим критикама и критичарима Слободан Јовановић нуди доста занимљиво мишљење. „Они који су устајали против западних образаца, нису били у стању противставити никакве домаће обрасце. Обрасци које су они истицали били су опет туђински.“⁴⁵⁾ Јовановић закључује да се борба између западњака и њихових противника претворила у сукоб двају идеологија које су обе у основи биле туђинског порекла. Другим речима и српски традиционализам своје најдубље изворе имао је у страниој политичкој мисли, користећи се традицијом тек као погодном формом. Ако је тако, може се поставити питање и да ли је некакав аутентични политички образац уопште могућ, или како је могуће одредити границу где престаје нормална културна комуникација и прожимање различитих култура, а започиње процес губљења идентитета и културног потчињавања.

СУПРОТНО СТАНОВИШТЕ: АУТОРИТАРНОСТ, МИЛИТАРИЗАМ И ПОПУЛИЗАМ КАО ЕЛЕМЕНТИ СРПСКОГ ПОЛИТИЧКОГ ОБРАСЦА

Наравно, могуће је и супротно схватање које српску политичку традицију слика другачијим тоновима. Тако, на пример Подунавац пише:

«Србија је премрежена милитаристичким наслеђем и милитаристичким духом. Овај дух је сметња модернизацији и стабилизацији поретка. Милитаризам устоличава непросвећене и корумпирани владаре. За милитаризам власт је пљачка и неограничено и опасно понашање власти.»⁴⁶⁾

У истом кључу указује се на традицију српске крајње конзервативности и ауторитарности, као и аутохтоност српског национализма. Сумирајући оваква схватања, Мирјана Радојичић пише: „Сваколиком својом, а посебно новијом историјом, српски народ је потврдио своју инхерентну *милитаристичку, традиционалистичку, антимодернизацијску и ирационалистичку* вредносну оријентацију и као такав је, упозорава се, непожељан у породици

44) Леонтијев, *исто*, стр. 53.

45) Јовановић, *исто*, стр. 57.

46) Подунавац, М. *Поредок, конституционализам, демократија*, Чигоја штампа, Београд, 2006, стр. 83.

евро-атланских народа, чијем тегобном настајању сведочимо.⁴⁴⁷⁾ Оваква схватања имају дугу традицију. Ситон-Вотсон је писао да је тријумф свесрпске идеје представљао тријумф источне културе над западном и да би представљао смртни ударац напретку и модернизацији на читавом Балкану.⁴⁸⁾ Иста схватања постоје и данас, и по њима је српска традиција у својој суштини антизападна и оптерећена политичким насиљем.⁴⁹⁾

У том смислу често се истиче политичко насиље као кључни елемент српске политичке културе. То политичко насиље јавља се у тек створеној српској држави као политичка хајдучија. По Вркатићу, хајдучија улази у домен српског бића, колико и еп у домен знања.⁵⁰⁾ Као што је показао Чачански процес са краја XIX века, ниједна од тадашњих политичких страна није била имуна на сарадњу са разбојницима. „Оне су све сличне по својој спремности да криминалце наговоре на политичко убиство, уопште на злочин не само над припадником неке супарничке политичке странке, него и над припадницима свог политичког окружења, било да је томе узрок фракцијска борба или каријеризам.“⁵¹⁾ Исто суђење откривало је и неочекиване спреге између криминала и политике. Међу јатацима, сарадницима разбојника било је државних функционера. Такође, један број српских владара у последњих две стотине година са власти је уклањан атентатима и заверама. Карађорђе, Михаило Обреновић, Александар Обреновић као и Александар Карађорђевић пали су као жртве политичког насиља. Поред тога не треба заборавити и неуспели Ивандањски атентат на краља Милана Обреновића. Краљевину Срба Хрвата и Словенаца обележила су два политичка убиства – комунистички атентат на министра унутрашњих дела Милорада Драшковића и убиство Стјепана Радића у скупштини. Када се томе дода и Принципов атентат на Фердинанда, а поглед прошири и на Црну Гору и убиство књаза Данила те покушај атентата на краља Николу постоји опасност да се закључи о Србима као народу атентатора. Бацање са балкона лешева краља

47) Радојчић, М. *Историја у кривом огледалу*, Институт за политичке студије, Београд, 2009, стр. 93.

48) Тодорова, *исто*, 239.

49) Бисерко, С. „Биланс промашеног пројекта“ у Бисерко, С. (ур.) *Ковање антијугословенске завере: књига I*, Хелсиншки одбор за људска права у Србији, Београд, 2006, стр. 366.

50) Вркатић, Ј. *Појам и биће српске нације*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци, 2004, стр. 83.

51) Сименуновић, *исто*, стр. 401-402.

Александра и краљице Драге посебно је згрозило аустроугарску и британску јавност, односно њихове ројалисте, а америчке новине пишу о бацању с прозора као расној одлици својственој примитивним Словенима.⁵²⁾ Другим речима, у овој перспективи политичко насиље види се као константа српског политичког обрасца. Овакво схватање захтева дистанцирање од српске политичке традиције, јер о демократској политичкој култури не може бити речи тамо где влада дух политичког насиља према неистомишљеницима и где се владари уклањају у заверама и атентатима.

Ипак, можда најважније питање је питање експанзионизма, милитаризма и агресивности у оквиру српске политичке културе. Према овом схватању, српски милитаризам је уско повезан са српском ауторитарношћу, која опет има корен у антимодернистичким вредностима присутним у српском православљу⁵³⁾ које је склоно ауторитаризму и цезаропапизму, блиско празноверју, односно оптерећено паганством.⁵⁴⁾ Према Лазару Вркатићу конзервативизам је основно обележје српске политичке културе. Тај конзервативизам је експанзионистички, агресиван и милитантан. „Двапут је у XX веку србијански конзервативизам уништио државу у којој је заједно живео српски народ, и то тако што је будио конзервативизме других народа и призивао зло.“⁵⁵⁾ Исти аутор пише и да је Србија „увек била лака на приношење живота својих поданика“⁵⁶⁾, а такође помиње одговорност државе Србије за Балканске ратове и Први светски рат. Дакле, по овом гледишту, милитаризам, агресивност и експанзионизам били би константа српске политичке културе. На крају се све завршава позивањем на концепт „Велике Србије“, који је наводно и крајњи циљ српског империјализма, и милитаризма при чему су на делу различите интерпретације, чак манипулације, Гарашаниновим *Начертанијем*. Тиме се српска политика представља као конзервативна и хегемонистичка, те према томе и фактор нестабилности и искључиви кривац за све невоље на Балкану.

У уводу своје књиге о Апису и Црној руци, Радован Драшковић набраја примере из српске историје друге половине XIX века када се војска или један њен део директно мешала или плани-

52) Тодорова, *исто*, стр. 238.

53) Бисерко, *исто*, 351-2, види и: Радојичић, *исто*, 93.

54) Вркатић, Л. *Појам и биће српске нације*, стр. 94-95.

55) Вркатић, Л. *О конзервативним политичким идејама*, Mediterran Publishing, Нови Сад, 2009, стр. 261.

56) Вркатић, Л. *Појам и биће српске нације*, стр. 237.

рала да се умеша у политичка питања реметећи тиме нормалан политички процес.⁵⁷⁾ Од Вучићеве буне 1842. до државног удара из 1893. Драшковић набраја осам таквих догађаја. Ово војничко уплитање у политику достиже врхунац официрском завером и убиством краља Александра Обреновића и краљице Драге. Ни после атентата официри не престају да се уплићу у политику, а постоје и оцене да су официри били најактивнија политичка снага у Србији XX века. Миша Глени карактерише црнорукашку идеологију и политику као милитаристичку.⁵⁸⁾ Задње дане Краљевине Југославије обележио је официрски пуч од 25. марта 1941. године. На основу ових чињеница и њиховог тумачења ствара се слика о српској милитаристичкој традицији, односно о нестабилној држави у којој официри лако узимају ствари у своје руке.

Ради се о оптужби која није нова, а коју Милош Црњански лоцира у наслеђе аустријанштине и еугенштине. «Оптужбе да је српство изазивач рата, карикатура Добруце, фама о догађајима у Солуну и Албанији, о 'помоћи' српској војсци итд. То су биле, за време рата, паролe наших најгорих непријатеља. После рата, занимљиво, наших пацифиста.»⁵⁹⁾ Србе за милитаризам оптужује „аустријанчтина“ скривена под маском марксизма и пацифизма. Међутим, истиче Црњански, управо је аустријанштину карактерисао мирис касарне. Исти тај аустријски корен Црњански проналази и у хрватском и у црногорском сепаратизму и закључује да фама о нискости и општој некултури Срба такође потиче од аустријанштине. „Фантастичне лажи и бургије шириле су се некада, отровном мрежом црножутог паука, против срца нашег народа. Колико пута се писало да смо недорасли, бедни, неспособни, да се распадамо. Колико пута су се увеличавале наше тешкоће, трубило да смо некултурни, заостали, немоћни.“⁶⁰⁾ Слично сматра и Слободан Јовановић. Та аустријска пропаганда о српској некултури, али и милитаризму и експанзионизму урезала се у свест једног дела народа јер је и после слома Хабзбуршке Монархије опстао њен дух. „Неке њене идеје надживеле су је, и имале и даље утицаја. То важи нарочито

57) Види: Драшковић, Р. *Преторијанске тежње у Србији: Апис и „Црна рука“*, Жагор, Београд, 2006.

58) Glenny, M. *The Balkans 1804-1999: Nationalism, War and the Great Powers*, Granta Books, London, 2000. p. 300.

59) Црњански, М. „Социјална база нашег национализма“ у Црњански, М. *Изабрана дела*, Pranas Book, Ваљево, 2007, стр. 1272.

60) Црњански, М. „Отровни паук“ у Црњански, М. *Изабрана дела*, Pranas Book, Ваљево, 2007, стр. 1256.

у оним идејама које је њена штампа ширила и Србији и Србијанцима.⁶¹⁾ Од свих аустријских пропагандних представа о Србима, тврди Јовановић, највише се задржала она мисао да Србија нема шта да тражи ван граница учртаних Берлинским конгресом. У том контексту се и сваки покушај Срба да проблематизују свој положај или отворе питање својих националних права тумачио као српски шовинизам, односно као стварање „Велике Србије“.

По Чедомиру Попову, баш Берлински конгрес представља прекретницу јер од тада аустроугарска пропаганда везана за мит о „Великој Србији“ добија широке и све радикалније размере.⁶²⁾ Јовановић и Црњански осим што оспоравају мит о српском експанзионизму такође преко заоставштине и духа Аустрије доказују да представе о Србима као милитаристичком и агресивном народу, који нема осећаја за ред и државу, нису утемељене у стварности, него су плод тенденциозне и непријатељске пропаганде. Попов указује да је Србија оптуживана за великосрпски национализам, империјализам и хегемонију и онда када је као и остале европске нације само радила на националном ослобођењу и уједињењу. И за њега Хабзбуршка монархија је творац пропаганде о „Великој Србији“, да би затим тај концепт био коришћен од стране разних сила један цео век без прекида као оружје против српских егзистенцијалних и националних интереса. Исти аутор закључује да „Нити је 'Велика Србија' икад постојала, нити је била званични национални програм српске државе од њене обнове 1804-1813. до данас.“⁶³⁾ Ова представа о „Великој Србији“ и српском хегемонизму и империјализму одиграла је значајну улогу током распада Југославије.⁶⁴⁾ Српски експанзионизам и хегемонизам оспорава и Недељковић. Срби су у више махова своју државу стварали као вишенационалну и нису настојали да асимилују друге народе. На основу тога Недељковић закључује да су Срби изузетно трпељиви, а да су њихов менталитет и дух спонтано демократски, чак независно од политичког устројства.⁶⁵⁾ Глени даје занимљив податак да је непосредно пред српско-турски рат 1876. године српска војска бројала само

61) Јовановић, *исто*, стр. 30-31.

62) Попов, Ч. *Велика Србија: стварност и мит*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци, 2008, стр. 277-278.

63) Попов, *исто*, стр. 316.

64) Види: Вуковић, С. «Како су нас волели: Немачко-аустријска штампа и разбијање Југославије» у Рашевић, М. Мршевић, З. (ур.) *Померамо границе*, Институт друштвених наука, Београд, 2007, стр. 82 и даље.

65) Недељковић, *исто*, стр. 279.

460 лоше обучених официра, док се људство састојало од недисциплинованих сељака, поред осталог, још и лоше наоружаних.⁶⁶⁾ Зар не би било за очекивати да једна милитантна и агресивна нација, жељна ширења и освајања мало више полаже на своју војску, њену стратегију, тактику, обуку и опрему?

Представу о Србима као агресивном народу који је градио империју и покушавао да окупира друге, напада и владика Николај Велимировић који тврди да ни немањихка држава није водила освајачке него ослободилачке ратове. По њему немањихка Србија била је народна држава – отаџбина – земља отаца. „Не иде народна држава докле мач може ићи, него мач сме ићи само до граница једне народне државе, то јест отаџбине.“⁶⁷⁾ Ако се пређе та граница држава престаје да буде народна, постаје империја, добија материјалне, а губи моралне снаге. За Велимировића, једино се цар Душан удаљио од тог светосавског идеала, приступио стварању империје и тиме припремио пропаст народне српске државе, јер покорити или бити покорен подједнако је катастрофално за националну државу. Дакле, владика указује да су светосавски завет и српско политичко биће и милитаризам и империјализам у оштрој супротности. „Њему (Србину, прим. Д. Д.) је одвратно империјалистичко завојевање туђе земље и отаџбине у оној мери у коликој му је мила срцу своја народна држава и слободна отаџбина.“⁶⁸⁾ Слично мишљење заступа и Видовић. Он сматра да је епско-војничка идеја нације страна Србима и светосавском завету. Она је међу Србе доспела са Запада, али и од Руса.⁶⁹⁾ Епско и јуначко, према томе, има смисла само ако је под окриљем завета и цркве, ако је смислено јунаштво. Без завета, без смисла, оно је гордост, непослушност, самоистицање, хвалисавост, бунтовност и на крају безбожништво и паганизам. Лишена тог епског бунтовништва српска идеја постаје идеја свесног отпора и ослобођења, а не освајања и стварања империје. „Светосавска нација је отпор не само империји, него свим изразима и облицима империјалне идеје; уметничким, метафизичким теолошким.“⁷⁰⁾ Нација која је помоћу вере освећена и зна шта је добро, а шта је зло не пристаје на било коју форму империјализма. Ово је само наставак Видовићевог схватања да српска наци-

66) *Glenny, исто*, pp. 131-132.

67) Велимировић, Н. „Национализам Светог Саве“ у Велимировић, Н. *Сан о словенској религији*, Слободна књига, Београд, 1996, стр. 29.

68) *Исто*, 31-32.

69) Видовић, *исто*, стр. 79.

70) *Исто*, стр. 49.

ја није државна нација, настала насиљем, него духовна заједница. Матић иде и даље када тврди да чак ни Душанова освајања нису била инспирисана жељом за стварањем империје. Напротив, анархија и разорне борбе око власти које су у то време беснеле у подељеној Византији наметале су српској држави потребу територијалног проширења, „ради спречавања безвлашћа и пратећег расула и њиховог преношења и на суседне државе.“⁷¹⁾ Дакле, Срби и када су водили ратове они су по карактеру били одбрамбени или ослободилачки. За српску политичку културу није својствена идеја било какве експанзије. Тако ни за српско православље никада није био карактеристичан прозелитизам.

Насупрот свим тврдњама о српском милитаризму стоји и Драгиша Васић. „Срби нису ратнички народ. ... Пошто су једанпут изборили слободу, Срби нису ову сматрали као средство да борбу наставе ради борбе. Та слобода била је њихова потреба, они су је хтели да би могли да раде, они су је хтели да би могли слободно да раде.“⁷²⁾ Он објашњава да и када су били загрејани за националне идеале и славне победе, Србе то узбуђење није дуго држало, нити је жељ за борбом њихово стално стање. Насупрот Цвијићу, Васић Србима одриче борбени карактер. „Један ратнички народ хоће борбу као занат, један такав народ има тежњу да у борби живи, хоће ову, тако рећи, стално. Откако се зна за Србе, они нису били један такав народ. ... Њихов живот није био живот народа који је освајао, већ живот народа који се ослобађао.“⁷³⁾ Недељковић пише да Србима не влада мржња. Они чак и лакомислено праштају онима који су им чинили недела. Зато Срби не могу бити терористи. „Србин води само витешки рат, што је трагично у временима која нису нимало витешка.“⁷⁴⁾ Са друге стране, за Оливеру Милосављевић су схватања о Србима као народу који се само бранио од других не друго до раширени националистички стереотип о себи.⁷⁵⁾

Такође један број аутора говори и о хроничном српском ирационализму и непросвећености. „У српској историји не постоје раздобља просветитељства и рационализма у којима су сазревала

71) Матић, *О српском политичком обрасцу*, стр. 64.

72) Васић, *исто*, стр. 38-39.

73) *Исто*, стр. 39.

74) Недељковић, *исто*, стр. 122.

75) Милосављевић, О. *У традицији национализма или стереотипи српских интелектуалаца XX века о „нама“ и „другима“*, Хелсиншки одбор за људска права у Србији, Београд, 2002, стр. 88-91.

модерна европска друштва.⁷⁶⁾ Могући су и мање екстремни ставови. Чак и када се не говори о ирационалности и непросвећености аутори указују на тешке наносе ауторитарности у српској политичкој историји, који су оставили трага на српској политичкој култури. Она друга, конституционалистичка традиција међу Србима, била је неупоредиво слабија, а пут ка конституционализму није био без прекида, значајних дисконтинуитета и тенденција за повратак ауторитарности. Тако Илија Вујачић указује да српска политичка историја указује на „трајну карактеристику ауторитарности уз *повремене и неравномерне* периоде и идеје конституционализације власти.“⁷⁷⁾ Према томе, из борбе ауторитарних и конституционалних тенденција у политичкој историји Србије, победу је обично односила ова прва струја. Чак се и на период између 1903-1914. који се често сматра златним веком српске демократије гледа доста критички, позивајући се на оно што је о том периоду писао и говорио још Јован Скерлић. Ни тада у Србији није било општег права гласа, а имовински цензус је искључивао сиротињу из избора. По окрузима су апсолутистички одлучивали локални моћници, у политици је владале безначаљност, радикали нису поштовали ни сопствени програм, скупштина је била неактивна, (Скерлић говори о „корупцији парламентаризма“) а огромна власт сконцентрисана у рукама Николе Пашића.⁷⁸⁾ Чак и ако је Скерлићева критика донекле претерана, она ипак илуструје опасне слабости српске политичке културе. Дакле, српско опредељење за демократију је доста крхко, политички осећај за институције и поштовање процедура слабашан, а српска политика налази се под сталном претњом пада у ауторитаризам. Другим речима, ако је тачно да је популистички образац основна карактеристика у политичком пољу Србије у XIX и XX веку⁷⁹⁾, како то мисли Павићевић, те да се српска политичка култура темељила на принципима популизма, а не либералне-демократије и модернизације државе,⁸⁰⁾ онда је управо српска политичка традиција највећа препрека српском модернизовању и демократизацији. Овакве оцене често занемарују историјски контекст у коме се српска држава развијала у последња два века. Закупљени

76) Бисерко, *исто*, стр. 366.

77) Вујачић, *исто*, стр. 407.

78) Марковић, *исто*, стр. 168.

79) Павићевић, В. „Репродукција популистичког обрасца у српској политичкој култури“ у <http://www.vladimirpavicevic.info/tekstovi/vladimir%20pavicevic%20reprodukcija%20populizma.pdf> (приступљено 4. март 2011) стр. 1.

80) *Исто*, стр. 6.

готово сталним ратовима за ослобођење Срби нису имали прилике да се више посвете изградњи правних и демократских установа.

Међутим, док Павићевић учача популизам као константу српске историје XIX и XX века, Матић тврди супротно. По његовом мишљењу српској традицији је стран популизам. Земљорадничке и народњачке странке које су деловале у Србији у XIX веку и у периоду између два рата, нису по свом карактеру биле популистичке већ грађанске организације које су се бориле за демократију и социјалну правду.⁸¹⁾ Са друге стране, покрети који су били популистички, као на пример ЈНП Збор Димитрија Љотића, нису имали велику подршку међу Србима. Тако и популизам који је постојао у Србији деведесетих година, према Матићу није утемељен у српској традицији.

„Историјско опадање или 'снижавање' српског културног и политичког обрасца, које настаје прекомерним улагањем у југословенску и комунитарну социјалну идеју, заједно са свим заблудама и одступањима које су оне унеле, постепено је утирало пут и за каснији продор популизма и ауторитарних популистичких вођа на српским просторима.“⁸²⁾

Према томе, српска посрнућа у популизам које Матић идентификује у Србији деведесетих година немају темељ у традицији и представљају последицу удаљавања од српског изворног политичког обрасца. Ради се заправо о новопопулизму. Тако аутор закључује да су Срби управо на крају XX века најудаљенији од свог аутентичног политичког обрасца. Да популизам и дивинизовање вођа не спада у српски политички образац сматра и Драгиша Васић. По њему, Срби су поштовали своје великане не као полубогове већ као очеве. Српски светитељи су просветитељи, а народ је једино дивинизовао Растка Немањића.⁸³⁾ Па ипак, ово не значи да Срби у својој историји нису имали и ауторитарне вође нити да српска историја не показује повремену мистификацију политичких. Матић закључује да је српски однос према вођама амбивалентан, па и противречан.⁸⁴⁾

Предмет спора је и однос према наслеђу Друге Југославије. Супротно Матићу који у периоду СФРЈ налази растакање српске

81) Види: Матић, *О српском политичком обрасцу*, стр. 141.

82) *Исто*, стр. 145.

83) Васић, *исто*, 104.

84) Матић, *нав. дело*, стр. 67.

политичке традиције, те према томе период губљења историјског компаса, низ аутора управо због напуштања српских традиционалних образаца сматра период друге Југославије као „златни век“. Тиме се тврди да српске невоље на крају XX века не проистичу из континуитета са наслеђем СФРЈ, већ управо због дисконтинуитета са тим наслеђем. Страна која благонаклоно гледа на модернизаторско и еманципаторско наслеђе СФРЈ, или говори о великој промоцији средњих друштвених слојева, убрзаној вертикалној покретљивости, великим научним, културним и уметничким слободама (иако не грађанским и политичким), високом степену права националних заједница, или чак безбрижном животу⁸⁵⁾, кривца за распад, између осталог, види у пробуђеном српском национализму. По овом схватању, Југославија је, каква-таква, представљала најдужи период мира и просперитета на иначе нестабилном Балкану оптерећеном иррационалним мржњама. Она је барем једновремено победила (или прикрила) национализме међу својим народима. Уз то, Југославија је поседовала међународни кредибилитет и колико-толико одржавала корак са светом. Ради се о држави која је била најлибералнија и најуспешнија међу земљама социјализма и која је и без тржишног облика својине створила једну менаџерску економију која се није могла деструирати и опљачкати без рата.⁸⁶⁾ Овим се сугерише да су рат и распад Југославије намерно изазвани и то изнутра. Међутим, овде се опасно занемарује ауторитарно и репресивно понашање власти, те обрачуни са политичким неистомишљеницима. Такође, ако је југословенска стварност током педесет година свог постојања била таква каквом је слика ова линија мишљења, како је уопште дошло до рата и распада земље? Зашто су урбани и еманциповани грађани великих мултиетничких градова у нпр. Босни подржали своје националне партије, а не социјалдемократе или либерале?

Са друге стране могу се чути оцене о Југославији као логору, у коме је тито-комунизам убијао Србима душу да не виде своју историју и традицију.⁸⁷⁾ Приговара се да је српски народ у Југославији материјалне благодети претпоставио духовним вредностима и традицији. Дакле, ради се о темељном разлазу. Ово питање покреће

85) „Све у свему, живело се врло угодно, иако не баш претерано слободно.“ Вркатић, Л. *О конзервативним политичким идејама*, стр. 234.

86) Вркатић, Л. *О конзервативним политичким идејама*, стр. 240.

87) Видовић, *исто*, стр. 17.

и Недељковић који сматра да и након распада Југославије југоно-сталгичари разарају духовно биће српског народа.⁸⁸⁾

Такође, у оквиру оваквих схватања српске политичке културе, она се најчешће ставља у контекст „филозофије паланке“ из које ничу духовни инфантилизам и ксенофобија. Тиме се подвлачи српска патријархалност, неурбанизованост и заосталост. По Вркатићу планине су биолошки и духовни извор балканских нација, с тим што су Срби најизразитији пример. Српски конзервативци и српски социјалисти борили су се за душе динарских горштака, а чак се и код либерала као што је Владимир Јовановић јављају противграђанска уверења.⁸⁹⁾ Такође, Срби су најпатријархалнија нација. „Српска нација је, поред неких мањих, вероватно најпатријархалнија нација и данас, и поред скоро два века свог постојања.“⁹⁰⁾ За истог аутора патријархални егалитаризам је и дан-данас српско обележје. Из планинске и патријархалне средине ниче и предграђански национализам који опет постаје константа српског политичког обрасца. „На нашим просторима националистичко уверење је старо и везано је за многе политичке идеале, нпр. није било већих националиста од либерала, а ни социјалистичка идеја није била имуна на национализам.“⁹¹⁾ Притом, ради се о предграђанском, а не грађанском национализму, који код Срба заправо ограничава појаву економског грађанског друштва. У наглашавању национализма и ксенофобије као елемената српског политичког обрасца неки аутори форсирају апсурдна схватања. Тако поједини албански аутори тврде да Срби имају готово генетски предодређен, дакле непроменљив расистички однос и насилан став према Албанцима.⁹²⁾

Прихвати ли се став о српској политичкој култури као недемократској, милитаристичкој, популистичкој и ауторитарној, то значи да је основе базичног консензуса у данашњем српском друштву потребно тражити ван српске политичке традиције као такве. Подунавац се тако залаже за обликовање базичног консензуса на либералним вредностима,⁹³⁾ али када таквих вредности нема у српској традицији или их има врло мало и налазе се тек у траговима (грађански и студентски протести током деведесетих година

88) Недељковић, *исто*, стр. 49.

89) Види: Вркатић, *Појам и биће српске нације*, стр. 130-132.

90) *Исто*, стр. 94.

91) Вркатић, *О конзервативним политичким идејама*, стр. 236.

92) Дејзингс, Г. *Религија и идентитет на Косову*, XX век, Београд, 2005, стр. 23.

93) Подунавац, М. *наведено дело*, стр. 87.

XX века) онда то значи да институције треба градити ван српског политичког обрасца или чак њему насупрот. У овом случају постаља се питање на којим основама се онда може у српском друштву градити базични консензус или како се у српско друштво могу са стране инсталирати вредности које су стране српској политичкој култури? Треба имати у виду да промене културних образаца нису ни брзе ни лаке. Културе у себи садрже и ирационалне елементе, па како онда можемо мењати оно за чега нисмо ни свесни да постоји? Позивања на раскид са понижавајућом прошлошћу и нови почетак, могу бити доста проблематична, ако се прошлост са којом се раскида схвата сувише широко, односно ако се раскида са читавом традицијом модерне српске државности. Питање је и на чему би се темељио тај нови почетак. Другим речима, ако прихватимо мишљење Карла Фридриха да традиција има интегришућу функцију политичке заједнице, како је могуће у исто време одбацили политичку традицију и сачувати заједницу? Искуство социјалистичке Југославије и њено вештачко стварање нових традиција и нове политичке културе важно је упозорење за сваки покушај таквог конструктивистичког пројекта.

ДУХОВНОСТ – ОСНОВА СРПСКЕ ПОЛИТИЧКЕ ТРАДИЦИЈЕ

Постоји и треће схватање српске политичке традиције, блиско традиционалистичкој филозофији какву срећемо код Де Местра, Генона или Еволе, а сличну мисао прихватају и „тумачи руске идеје“ који заступају „мистичко-теолошке концепције и вјеру у културно и историјско послање руског народа.“⁹⁴⁾ Ово схватање можда најбоље излаже Николај Берђајев у првим реченицама своје књиге *Руска идеја*:

„Веома је тешко дефинисати национални тип, индивидуалност народа. Строго научно одређење овде се не може дати. Тајна сваке индивидуалности се открива само преко љубави, али у њој увек остаје нешто што се у потпуности, до краја, не може спознати. Предмет мог интересовања није толико питање шта је емпиријски била Русија, већ пре: какву је мисију Творац наменио Русији, какав је интелигибилни лик руског народа, његова идеја?“⁹⁵⁾

94) Vranicki, P. *Filozofija historije, knj. II*, Golden marketing, Zagreb, 2002. str. 476.

95) Берђајев, Н. *Руска идеја: основни проблеми руске филозофске мисли XIX и почетка XX века*, Бримо, Београд, 2001, стр. 5.

Ако се, дакле индивидуалност једног народа не може умом схватити онда се у народ и његову мисију мора веровати, а да би се она разумела мора се полазити од врлина љубави вере и наде. Другим речима, овде се наступа са свешћу да свака нација има традицију која сеже у најдубљу прошлост, па према томе свака нација мора имати и неку своју посебну космичку мисију. „Као и сваки појединац, тако и сваки народ има свој позив, своју мисију, у овом земном простору који очевидно не постоји као нека усамљена оаза одвојена од осталих збивања у васиони.“⁹⁶⁾ Дакле, идеја неке нације трасцедентира националну самосвест, јер није битно шта нација мисли о себи, него шта Бог мисли о њој. Улогу која му је намењена народ не даје сам себи, него му је намеће само Провиђење. „Ова линија резоновања наглашава да традиција није само инспирација, већ и терет одговорности: да се испуни своја мисија.“⁹⁷⁾

Поставља се питање како је могуће утврдити мисију једног народа, његову улогу и сврху? Мисија се према томе једино може ишчитавати из народног мита, предања, завета, традиције односно аутентичне народне културе. Притом се та култура мора схватати не умом и разумом него срцем и душом. Она се мора волети и у њу се мора веровати како би се могла схватити. Идеју своје нације људи морају живети. Губитак културе и моралне аутентичности у том смислу, значио би у ширем, космичком смислу, престанак разлога за постојање једне заједнице. Тако се питање развоја аутентичне културе, схвата као питање части. Схватања слична овима прихвата доста широк круг писаца који различито тумаче српску идеју и који из ње излучују различите последице. Мирослав Спалајковић тако наглашава да „мисија Србије није дело маште ни политичка утопија, него реални програм њене моралне личности, њен национални и историјски позив.“⁹⁸⁾ Мисија Србије, дакле, није дело конкретних појединаца и плод њиховог мишљења. Према Спалајковићу, она излази из моралне личности Србије, из њене етике и историје. У крајњем, мисија је задата српском традицијом и историјом. Будући да према Спалајковићу културу у људска срца усађује Бог, и да је култура дело духовних енергија у служби Божјих закона, мисија је, у крајњем, задата од Бога. Слично мисли и Видовић који сматра да је историјска заједница (нација) заправо заједница са

96) Спалајковић, стр. 27.

97) Фридрих, К.Ј. «Традиција и ауторитет», у Чупић, Ч. (ур) *Политичка антропологија: хрестоматија*, Чигоја штампа, Београд, 2002, стр. 273.

98) Спалајковић, *исто*, стр. 7.

Богом, односно да без завета и вере, без историјске свести нема ни нације. Овакво схватање прихвата и Жељко Познановић који пише: „Мисија српског народа је сведочење другим народима истине о царству небеском као централне истине хришћанске вере – све до херојства и мучеништва. ... Служење српској идеји једини је задатак достојан правог Србина.“⁹⁹⁾ Дакле, овде традиција постаје највећа вредност и утемељена у колективном несвесном она постаје једини путоказ за остварење мисије нације.

Када су Срби у питању, основа српске нације из које се чита и српска мисија открива се у светосављу које се схвата као главна духовна тврђава српства. Према Недељковићу за Србе је св. Сава почетак свих почетака. Он је сабрао Србе у заветну заједницу Логоса, са Христосом на челу сматра Видовић. Тако је српски завет светосавски. Исти аутор држи да је верност светосавском завету српски задатак. Спалајковић такође суштину српске нације проналази у светосављу. „Светосавски мит, којим су положене културне основе српског национализма, задахнуо је српско народно биће оним духовним вредностима које су Србе уздигле на степен свесне колективне личности.“¹⁰⁰⁾ Дакле, захваљујући светосављу Срби су створили једну хомогену националну културу. У складу са тим и Недељковић закључује: „Зато су светосавски поглед на свет, светосавски стил живота и неуморног делања – за Србе спасоносна парадигма, узор за сва времена, особито данас, у ово неизвесно смутно доба.“¹⁰¹⁾

Како сматрају Недељковић, Видовић и Спалајковић, српска национална култура није заснована на идеји државног јединства него једном вишем плану националног, етичког и уметничког схватања живота. „Те моралне и умне вредности, које одликују биће српског народа и чине његово национално јединство, јесу у суштини права култура.“¹⁰²⁾ Другим речима, српска државност и државотворна свест почива на светосавским духовним темељима. Такође, светосавски мит налази се у суштини и косовског мита. За Николаја Велимировића св. Сава је утемељитељ српске нације и српског национализма.¹⁰³⁾ Ако је светосавски завет, односно светосавски мит суштина српске нације, а верност завету српски зада-

99) Познановић, Ж. „Српска идеја“, *Наше идеје*, бр. 2, год. 2, фебруар 1994, стр. 31.

100) Спалајковић, *исто*, стр. 30.

101) Недељковић, *исто*, стр. 33.

102) *Исто*, стр. 11.

103) Велимировић, *исто*, стр. 31-37.

так и српска мисија, онда то истовремено значи да је његов значај непролазан и вечито модеран. Светосавље не подразумева статичност, учмалост, учауреност, ксенофобију и самозадовољство, него обнову уз тражење новог, кретање, држање корака са животом и суочавање са њим. Светосавски завет помаже у оријентацији у новим историјским околностима и оцртава координате у оквиру којих је живот нације уопште могућ. „Лишени Завета не знамо ко нам је непријатељ и одакле нам прети опасност.“¹⁰⁴⁾ Свака сумња у завет и мит, и свако одустајање од истог разара биће српске нације. „Чим Србин напусти своју светосавску православну веру, он је као тиква без корена и национално пропада.“¹⁰⁵⁾ Када се одрекну светосавља Срби напуштају и нацију и постају Турци, Бугари, Хрвати или на крају према Спалајковићу и комунисти. За Недељковића је то сеоба крви.¹⁰⁶⁾ Исто сматра и Видовић. Без завета српска нација се распада и настају нове идеолошке, полицијске, мафијашке творевине: Македонци, Црногорци...¹⁰⁷⁾ Другим речима, настанак нових нација није плод некаквог историјског развоја, него отпадања од културне и духовне суштине, отпадање од заједнице са Богом, па према томе плод греха. У том кључу све историјске невоље које су задесиле народ представљају се као Божја казна за напуштање мисије и напуштање суштине. „Разлози наших страдања нису само географске природе.“¹⁰⁸⁾

Ради се дакле, о потреби проналажења духовног разлога за сва збивања. Самим тим и све невоље које могу задесити народ су у крајњем остварење Божје правде. Оглушивши се о видовдански завет и погавивши видовданско искуство Срби су се нашли на беспућу. Речено Његошевим речима: „Бог се драги на Србе разљути за њихова силна сагрешења.“ И сама смрт постаје казна за српска „смртна сагрешења“. Божју казну за напуштање завета, вере и губитак идентитета приказује и Николај Велимировић у својој *Небеској литургији*. По овом схватању традиције, Срби су у XX веку одустали од свог идентитета, од побожности и моралности и прихватили југословенску идеју.

„Заведени материјализмом, сањајући некакав потрошачки рај, презрели су властити духовни православни корен као нешто старо-

104) Видовић, *исто*, стр. 93.

105) Спалајковић, *исто*, стр. 15.

106) Недељковић, *исто*, стр. 47.

107) Видовић, *исто*, стр. 84.

108) Недељковић, *исто*, стр. 177.

модно и безвредно. Себичност, непоштење, неред и конформизам како српског тако и осталих народа, неизбежно су водили ратној катастрофи. Нагомилана негативна енергија морала је да се, макар делимично, очисти ратним страдањима.¹⁰⁹⁾

Дакле, ако је суштина националне мисије, идентитета и идеје једног народа, како то сматра Берђајев, оно што Бог хоће са тим народом у историји онда је одустајање од идеје и неиспуњавање мисије грех према самом Богу. Тако и Берђајев руским револуционарима замера да су упропастили велику Божју замисао о Русији.¹¹⁰⁾ Исто мишљење заступа и Познановић. По њему служити српској идеји значи служити Христу Богу и свом народу. Самим тим, и свако ко не служи идеји штети сваком појединачном Србину, али се и бори против Бога. По мишљењу Велимировића и Видовића, југословенство је било велики грех Срба и све остало је Божја казна.

Међутим, ако ни једна победа не значи ништа, ако се заборави на завет, идентитет, традицију и мисију, онда исто тако, ниједан пораз није коначан, ако су очуване духовна суштина и традиција. „Суштински гледано, све битке се добивају и губе у духу.“¹¹¹⁾ Није страха у поразу (војном, политичком и дипломатском); није ни у губитку територије (самог Косова), већ ако се у том поразу изгуби и вера.¹¹²⁾ Сви писци који су у овој традицији озбиљно схватају Толстојево *Писмо Српкињи*, где славни писац поручује да није битан политички положај Србије већ религиозно стање српског народа. Другим речима, она права која су им одузета 1941. и 1944. године, Срби могу да поврате не снагом оружја, него снагом вере. По истој логици, једини могући пут обнове мора бити заснован на вери, литургији, идентитету, традицији, култури, односно завету и миту. „Наравно обнова не следи аутоматски, него подразумева дубоко покајање и морални препород већине припадника једног народа. Уколико народ истрајава у греху и злу, уколико се након све јачих казни не дозове памети, он ће нестати са историјске позорнице.“¹¹³⁾ Недељковић такође сматра да у данашње време Срби не могу да избегну одговор на питање пропаст или препород.¹¹⁴⁾ Тако се овде налази нит апокалиптичности која је присутна и код других

109) Кинђић, З. *исто*, стр. 92.

110) Берђајев, Н. *Филозофија неједнакости*, Медитеран – Октоих, Титоград, 1990, стр. 16.

111) Недељковић, *исто*, стр. 235.

112) Видовић, стр. 148.

113) Кинђић, *исто*, стр. 89.

114) Недељковић, *исто*, стр. 197.

традиционалиста (Де Местр, Евола). У помињаној *Небеској литургији* владике Николаја Срби се након катастрофичних догађаја који су их задесили (за њихово добро) враћају својој духовној суштини и прихватају своју мисију и службу Богу. Божја казна дакле треба да има васпитну улогу, а препород може доћи само кроз страдање.

На конкретно питање шта је српска мисија Видовић одговара да је мисија Србије обнова аутентичне, хришћанске и медитеранске Европе.¹¹⁵⁾ Другим речима, Србија и Русија треба да помогну Европи да поново пронађе своју хришћанску и предреволюционарну душу коју је изгубила у доба технике. Исто је сматрао и Велибор Јонић када је тврдио да једино Словени могу донети спасење Западу. Сличан став обнови западне цивилизације која долази из Русије има и Шпенглер који тврди да ће следећих хиљаду година припадати хришћанству Достојевског. Истини за вољу, Шпенглер не спомиње Србију и њену мисију. Недељковића у светосављу тражи спајање теоцентричне вертикале и антропоцентричне хоризонтале, односно помирење и сагласје источног дивинизма и западног хуманизма.¹¹⁶⁾ Српски задатак се тако схвата као испуњење завета св. Саве, а то значи бити Исток на Западу и Запад на Истоку. Како показује Тодорова, оваква, може се рећи екскулузивистичка, схватања своје нације као моста, и спојнице између Истока и Запада која не припада ни једној ни другој страни него је нешто посебно и нешто између постоје и међу осталим источноевропским народима.¹¹⁷⁾

При оваквом схватању традиција се узима као нешто задато, те се уопште не поставља питање какве су традиција и култура, колико су примерене времену и окружењу, него се захтева неумитно поштовање српске идеје и испуњавање Божјег плана по сваку цену. Ради се дакле о потреби да се испуни светосавски завет, који се схвата као ванвременски и непролазан, па тиме и увек актуелан и модеран. Тако се и цео народни живот подређује његовој идеји. Како пише Видовић, снага српског народа није у његовој држави, у његовој војсци, у оружју, у политици... него у његовом светосавском завету.¹¹⁸⁾ Држава, војска, политика... имају моралну снагу тек онолико колико их надахњује верност завету. Другим речима, традиција се схвата као срж живота народа. Овакво схватање тра-

115) Видовић, *исто*, стр. 315-316.

116) Недељковић, *исто*, стр. 177.

117) Тодорова, *исто*, стр. 115-141, посебно 138-139.

118) Видовић, *исто*, стр. 77.

диције и српског карактера налази се под сталном критиком оних који му замерају ирационалност, репродуковање анархонизама и стереотипа, а у крајњем и идеолошку односно политичку националистичку сврху. Критичари приговарају да, „интелектуалци који се упуштају у пожељно националистичко писање таквим делима себе стављају на маргине науке, као што је и национализам на маргинама интелектуалног стваралаштва“¹¹⁹).

* * *

Према до сада реченом, уочава се постојање различитих схватања српског политичког обрасца. Ова схватања се доста разликују по питању кључних карактеристика српске политичке културе и српске историје. Тако се са једне стране говори о српској демократици, самосвојности и слободарству и егалитарном и индивидуалистичком српском духу. Такође се сматра да Срби имају развијену традицију конституционализма још од средњевековне српске државе. Чак и када се говори о манама српског карактера и српског политичког обрасца, мане су у другом плану у односу на позитивне особине или се објашњавају као резултат неповољних историјских околности. Другим речима, без обзира на повремена застрањивања или ограничености српска политичка култура поседује значајне демократске потенцијале. У складу са тим може се закључити да је, ради превазилажења проблема у политичком животу Србије, потребно враћање аутентичном српском политичком обрасцу. Српске установе могу се градити на темељима српске политичке традиције, која је и поред свих мана и покушаја растакања у основи здрава и компатибилна са универзалним цивилизацијским вредностима.

Други приступ српској политичкој култури полази са супротних позиција. Уместо српског конституционализма и демократици ишчитавају се ауторитаризам и популизам. Другим речима, Србијом су, према овом схватању, увек владале ауторитарне вође неповерљиве према свакој опозицији и недотакнути либералним и демократским духом. Те исте вође уклањане су са власти бунама и атентатима, а српску политичку традицију обележава историја политичког насиља. Такође, слободарству се супротстављају хегемонизам, милитаризам и експанзионизам. Према томе, српску историју није обележило никакво ослобађање поробљене браће, него великодржавни, националистички пројекат. Поред тога указује се

¹¹⁹) Милосављевић, *исто*, стр. 16.

на реакционарне и конзервативне елементе српске традиције. Тако се у српској култури проналазе наноси ирационализма, патријархалног антимодернизма, национализма па и ксенофобичне затворености. Сва ова питања постају предмет спора између супротстављених погледа на српску политичку историју и културу. Ти спорови се транспонују и на питања савремене Србије, јер радикалан критички поглед на српску политичку традицију тражи раскид са традицијом и њено превазилажење. Другим речима, ако је српска политичка традиција таква како је схватају ови аутори, она одваја Србе од модерних и цивилизацијских тековина, што значи да је старе обрасце потребно потпуно одбацити и усвојити нове.

Издавајмо и трећи тип односа према политичкој култури и традицији. Наиме, код њега се уопште не поставља питање карактера политичке културе, него се питање традиције поставља као религијско и духовно питање. Другим речима, постоји српска мисија која је у крајњем Божји план за Србе. Мисија се једино може извршити чувањем традиције, завета и традиционалне духовности. Напуштање завета доводи до праведне Божје казне. Према овом мишљењу, пут завета се не може мерити другим мерилима до духовним, па је према томе завет увек модеран и увек актуелан, а угледање на светле примере предака никада не може бити застарело и анахроно. Самим тим је излишно говорити о милитаризму, ауторитарности или демократичности завета. Завет и Божји план не може се уклапати у такве категорије. Другачије речено, не може се одустати од српске мисије и српске идеје јер наводно није демократична у довољној мери, као и што се ауторитарност, милитаризам и насиље не могу правдати српским заветом, духовношћу и мисијом.

Dusan Dostanic

THE DIFFERENT UNDERSTANDINGS OF SERBIAN POLITICAL CULTURE

Summary

The subject of this work is different views of the Serbian political culture. It is pointed to the existence of three distinct approaches to the study of the Serbian political form. The first part deals with the view that interprets the Serbian political culture as a basically valid, democratic, libertarian and constitutionalist. The second part deals with the opposite understanding of the Serbian political tradition. In this part are displayed opinions that interpret

Serbian political culture as a nationalist, militarist, expansionist, authoritarian and burdened with political violence. In the third part the author deals with an insight that sets spirituality and a special, divine mission in the centre of the Serbian political tradition. The author concludes that different understandings of Serbian tradition put different demands on the Serbian political present.

Key words: political culture, political tradition, identity, democracy, libertarianism, militarism, spirituality, mission

ЛИТЕРАТУРА

- Берђајев, Н. *Руска идеја: основни проблеми руске филозофске мисли XIX и почетка XX века*, Бримо, Београд, 2001.
- Берђајев, Н. *Филозофија неједнакости*, Медитеран – Октоих, Титоград, 1990.
- Бисерко, С. „Биланс промашеног пројекта“ у Бисерко, С. (ур.) *Кованье антијугословенске завере: књига I*, Хелсиншки одбор за људска права у Србији, Београд, 2006.
- Васић, Д. *Карактер и менталитет једног поколења*, Просвета, Београд, 1990.
- Велимировић, Н. „Национализам Светог Саве“ у Велимировић, Н. *Сан о словенској религији*, Слободна књига, Београд, 1996.
- Видовић, Ж. *Историја и вера*, РОАБ, Завод за унапређивање образовања и васпитања, Београд, 2009.
- Vranicki, P. *Filozofija historije, knjiga II*, Golden marketing, Zagreb, 2002.
- Вркатаић, Л. *О конзервативним политичким идејама*, Mediterran Publishing, Нови Сад, 2009.
- Вркатаић, Л. *Појам и биће српске нације*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци, 2004.
- Вујачић, И. „Конституционални и ауторитарни елементи у политичкој традицији Србије“ у *Политичка теорија: студије, портрети, расправе*, Чигоја штампа, Београд, 2002.
- Вуковић, С. «Како су нас волели: Немачко-аустријска штампа и разбијање Југославије» у Рашевић, М. Мршевић, З. (ур.) *Померамо границе*, Институт друштвених наука, Београд, 2007.
- Glenny, M. *The Balkans 1804-1999: Nationalism, War and the Great Powers*, Granta Books, London, 2000.
- Дејзингс, Г. *Религија и идентитет на Косову*, XX век, Београд, 2005.
- Драшкович, Р. *Преторијанске тежње у Србији: Апис и „Црна рука“*, Жагор, Београд, 2006.

- Ђорђевић, М. *Српска конзервативна мисао*, Хелсиншки одбор за људска права у Србији, Београд, 2003.
- Екмечић, М. *Огледи из историје*, Службени лист СРЈ, Београд, 2002.
- Јовановић, С. *Културни образац: један прилог за проучавање српског националног карактера*, Стубови културе, Београд, 2005.
- Кинђић, З. „Српски народ и Божја правда“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, 3/2010.
- Леонтијевић, К. *Византизам и словенство*, Логос, Београд, 2005.
- Марковић, М. *Нововековни српски мислиоци*, Пешић и синови, Београд, 2009.
- Матић, М. *О српском политичком обрасцу*, Службени лист Србије, Београд, 2000.
- Матић, М. *Српска политичка традиција*, Институт за политичке студије, Београд, 1998.
- Милосављевић, О. *У традицији национализма или стереотипи српских интелектуалаца XX века о „нама“ и „другима“*, Хелсиншки одбор за људска права у Србији, Београд, 2002.
- Недељковић, Д. *Поруке Драгана Недељковића*, Нова Европа, Београд, 2006.
- Павићевић, В. „Репродукција популистичког обрасца у српској политичкој култури“ у <http://www.vladimirpavicevic.info/tekstovi/vladimir%20pavicevic%20reprodukcija%20populizma.pdf> (приступљено 4. март 2011.)
- Подунавац, М. *Поредок, конституционализам, демократија*, Чигоја штампа, Београд 2006.
- Познатовић, Ж. „Српска идеја“ у *Наше идеје*, бр. 2, год. 2. фебруар 1994.
- Попов, Ч. *Велика Србија; стварност и мит*, Издавачка књижевница Зорана Стојановића, Сремски Карловци, 2008.
- Радојчић, М. *Историја у кривом огледалу*, Институт за политичке студије, Београд, 2009.
- Симеуновић, Д. *Нововековне политичке идеје у Срба*, Институт за политичке студије и Историјски архив Београда, Београд, 2000.
- Соловјев, А.В. *Постанак и значај Душанова законика*, Досије, Београд, 2001.
- Спалајковић, М. *Мисија Србије – политичко завештање српском народу*, изд. Д. М. Спалајковић, Париз, 1964.
- Тодорова, М. *Имагинарни Балкан, XX век*, Београд, 2006.
- Фридрих, К.Ј. «Традиција и ауторитет», у Чупић, Ч. (ур) *Политичка антропологија: хрестоматија*, Чигоја штампа, Београд, 2002.
- Црњански, М. „Социјална база нашег национализма“ у Црњански, М. *Изабрана дела*, Pranas Book, Ваљево, 2007.

- Црњански, М. „Отровни паук“ у Црњански, М. *Изабрана дела*, Pranas Book, Ваљево, 2007.

Resume

Political cultures greatly differ one from another. British political culture is an example of moderate, open and democratic culture. As for Serbian political culture there is not that kind of consensus. Generally speaking, there are three different kinds of understanding of Serbian political tradition and Serbian political history. The first approach views Serbian political culture as democratic, libertarian and individualistic including some healthy egalitarianism. Also, it is believed that Serbs have strong constitutionalist traditions dating back to Serbian medieval state. Even when is spoken of imperfections of Serbian political traditions these flaws are of a secondary importance comparing to the positive features of Serbian political tradition. It means that Serbian political culture possesses significant democratic potentials. Accordingly, problems in Serbian political life can be resolved by sticking to Serbian political traditions. In that sense, tradition is a safe guide for a political future. So, Serbian political institutions should be rooted in Serbian political tradition which is, after all, compatible with universal values.

Second approach starts from opposite positions. Instead of Serbian constitutionalism and democracy it finds autocracy and populism in a core of Serbian political culture. Serbian history is interpreted as a series of authoritarian leaders hostile to every kind of opposition and unaffected by spirit of democracy, liberalism and tolerance. These autocrats were removed from power not by elections but by rebellions and assassinations. It means that political violence is a main characteristic of Serbian political culture. In a same time Serbian libertarianism is presented as an expansionism and imperialism. Wars which Serbs participated in, according to this interpretation, were not wars for freedom and liberation of brothers who suffered under rule of foreign emperies, but integral part of a nationalistic project of "Greater Serbia". Same authors also find conservative and reactionary elements in Serbian tradition. It means that Serbian political culture suffers from irrationalism, antimodernism, nationalism and xenophobe. All these unresolved questions are transposed to situation in modern Serbia. Radical criticism of Serbian political culture demands its overcoming and break with a tradition. It means that a modern Serbia should comple-

tely reject present forms of political culture and embrace the new ones.

We notice the third approach. This time the character and quality of Serbian political tradition is not even in question. Tradition is understood as a religious and spiritual matter. In other words, there is God's plan for Serbian people, or a kind of a Serbian mission. This mission can be accomplished only by sticking to tradition and moral values which tradition proclaims. Serbs should save its pledge, and its spirituality which is always modern and actual. Abandonment of tradition and spirituality means loss of Serbian moral face, and so leads to justified God's punishment. Since tradition is always modern and actual and in the same time a spiritual and religious matter it can't be spoken of tradition as democratic or militant what so ever. Serbian idea can't be abandoned or changed because it's not sufficiently democratic or liberal, and in the same time militarism and violence can't be justified by reference to tradition and Serbian idea.

Овај рад је примљен 19. јуна 2011. а прихваћен за штампу на састанку Редакције 8. августа 2011. године.